

Dr Danica Božić-Bužančić:

DVADESET I PET GODINA RADA HISTORIJSKOG ARHIVA U SPLITU

Općinske vlasti u Splitu počele su vrlo rano voditi brigu o svojoj pisanoj dokumentaciji. Tu su brigu one i ozakonile čl. 61. svog statuta iz 1312. Dobro raščlanjenom i fiksiranom odredbom bilo je među ostalim propisano da se arhiv općine čuva u posebnoj zgradi tj. u kuli. Vrata su te kule morala biti osigurana dvjema različitim bravama, što je zah-tijevalo sistem suključarstva. Inventar je morao biti sastavljen u tri primjerka, a radi vjerodostojnosti podataka čuvale su ga tri različite osobe. Ovako dobro čuvan i vođen općinski je arhiv, u kojemu su se još čuvale oporuke i notarski spisi, trebao postati jezgra arhivske institu-cije u Splitu, kao što su se u drugim gradovima iz arhiva upravnih vlasti razvile značajne institucije. Da spomenemo samo u Dalmaciji: Historij-ski arhiv u Dubrovniku i Historijski arhiv u Zadru. Split, koji je uvijek bio jedan od najznačajnijih gradova u Dalmaciji, naročito po tranzitnoj trgovini, nije imao te sreće.

Koncem XIX st. odlučile su austrijske vlasti da Arhiv u Zadru pretvore u znanstveno središte za proučavanje povijesti istočnih zemalja koje su bile pod njihovom vlašću. Zbog toga su razloga dali prenijeti sve stare arhive s područja Dalmacije u Zadar. Među ostalima prenesen je i arhiv splitske općine (XV-XIX st.), samo je vrlo mali dio, sigurno slučajno, ostao u Splitu. Ostala je još zbirka oporuka i notarski spisi od XVII st. do danas za cijelu srednju Dalmaciju. Poslije oslobođenja u Historijski arhiv u Zadru prenesen je veliki broj starih matičnih knjiga (osim splitskih) s područja za koji je sada nadležan Historijski arhiv u Splitu.

Upravo za to što u Splitu nije bilo institucije koja bi sistematski i stručno vodila brigu o arhivima propalo je vrlo mnogo spisa koji su pripadali državnim ustanovama, školama, društvenim organizacijama. Sigurno bi takvoj instituciji svoje spise bile predale i mnoge obitelji i značajne ličnosti. To je jedan od glavnih razloga što je mnogo drago-cjenih pisanih izvora zauvijek nestalo.

Rijetki pojedinci predavali su svoje osobne ili obiteljske arhive, zapravo darivali Arheološkom muzeju i Naučnoj biblioteci u Splitu.

Tako su se ove dvije ustanove, posebno zahvaljujući ugledu svojih osnivača, prikupile vrijedne arhivske zbirke.

Godine 1951. nikla je u Muzeju grada prva ideja o sistematskom skupljanju arhiva i registratura. Za spremište je određena sjeverozapadna kula Dioklecijanove palače tzv. Arnirova kula. To je prije bilo spremište jedne trgovine stolnim i kuhinjskim posuđem, pa ni po čemu nije odgovaralo svojoj novoj namjeni.

Tek 1952. osniva se konačno u Splitu arhivska ustanova, u početku s nazivom Arhiv grada. Arhiv je za radne prostorije dobio dvije male vlažne sobice u palači Augubio u Dioklecijanovoj ulici. Od Muzeja grada preuzeo je spomenuto spremište skupa s građom. Prema tome je već od osnutka najteži problem ove ustanove bio prostor, a taj je svakim danom sve teži. Prostor je glavna zapreka razvoju nove ustanove. Bijedni smještaj Arhiva krnji i njegov ugled. Vjerojatno bi mnogi Arhivu bili darovali svoje spise ili bi ih pak u njegovo spremište uz ugovor bili pohranili da je imao bolje prostorije.

Godine 1953. odobrene su bile investicije za adaptaciju skupa rano-romaničkih zgrada u ulici Ilirske akademije za potrebe Arhiva. God. 1954. tu se uselio Arhiv (radne prostorije i uprava) s dijelom građe. Iako su se ove zgrade nalazile u gusto zbijenom dijelu grada, ipak su odgovarale za arhivske svrhe, tim više što je postojala mogućnost širenja prostora za spremište. Nažalost od svih tih planova nije bilo ništa. Već 1957. zgrade preuzima Urbanistički biro, a Arhiv seli u zgradu koja je nekada bila biskupska palača, i u kojoj se i danas nalazi.

Arhivski radnici najbolje znaju koliko su štetne seobe arhivske građe. Pri najpažljivijim masovnim prenosima neminovna su fizička oštećenja, naročito osjetljivog, već trulog papira stare građe. Osim toga barem na jednom dijelu građe poredak se poremeti, a sređivanje je dugotrajan, pa prema tome i skup posao.

U zgradu u kojoj se danas Arhiv nalazi uselio se tek kasnije Elektrotehnički fakultet, zauzevši najveći i najbolji dio zgrade, dok je lijevo krilo prizemlja pripalo Narodnoj knjižnici. Arhivu je za spremište ostao podrum, a za radne prostorije u loše izoliranom potkrovlju dobio je tri nešto veće i tri sasvim male sobice, ako ih tako možemo nazvati. Tu je smještena uprava s računovodstvom, odjel za sređivanje i obradu starije građe, odjel za sređivanje i obradu novije građe, odjel vanjske službe, dokumentaciono-informativni centar s bibliotekom i laboratorij za konzerviranje i restauriranje građe. U tim prostorijama radi ukupno 13 osoba. U sobama su samo krovni prozori (abaini). Temperatura u ljetnim mjesecima doseže i do 38°C. U takvim je uvjetima intelektualni rad vrlo težak, a zdravlje radnika ugroženo. Po nekoliko stručnih osoba radi u istoj sobi, na običnim kancelarijskim stolovima, što ne odgovara zahtjevima stručnog i znanstvenog rada kao što je sređivanje i obrada arhivske građe od XV do XX st., koju čuva Historijski arhiv u Splitu.

U ovakvim uvjetima nema mogućnosti za posebnu prostoriju u kojoj bi bila čitaonica, ni za proučavanje i objavljivanje građe te rješavanje povijesnih pitanja na osnovu izvora, konačna i jedina svrha zaštite, sređivanja i obrade arhivskih fondova i zbirka. To je veliki nedostatak

za Split koji ima brojne i već afirmirane visokoškolske ustanove, muzeje, galerije, Splitski književni krug, priznate znanstvene radnike te ostale zainteresirane građane, za koje bi mogućnost upotrebe arhivske građe u odgovarajućim prostorijama, a ne samo na polovici stola jednog od arhivista, mnogo značila. Naravno, nema ni izložbene dvorane u kojoj bi se tematskim i prigodnim izložbama, i uz to odgovarajućim predavanjima pisani dokumenat približio širokoj javnosti.

Restauratorska se radionica nalazi u sasvim kosoj prostoriji veličine približno 3m². U istoj se prostoriji nalazi i sprava za kopiranje. Restauratorski se rad obavlja ručno i stručno. U toj maloj radionici, sa samo jednim tehničarom, restaurirano je vrlo mnogo građe iz samog Arhiva, a još više s terena, uz financijsku pomoć Republičkog SIZ-a za kulturu. Vrlo teška oštećenja nije moguće restaurirati ručno, pa se šalju na laminiranje u laboratorij Arhiva Hrvatske. Kada bi Arhiv u Splitu imao odgovarajuće prostorije za laboratorij, svojim zalaganjem i uz pomoć Republičkog SIZ-a nabavio bi laminator jer za to postoji mogućnost. Što bi za Split značilo dobroo opremljena, pa još kadrom pojačana restauratorska radionica, jasno je kada znamo da u Arhivu i na cijelom području za koje je on nadležan velike količine vrijedne građe vape za restauracijom. Isto tako treba laminaciju velik broj knjiga, a osobito dragocjenih unikata starih časopisa u Naučnoj biblioteci. Danas kada se ide za ujedinjavanjem služba, to bi bio servis koji bi mogao služiti svim kulturnim institucijama u gradu, a prema potrebi i drugima koji bi tražili njegove usluge.

Vrlo važan zadatak svake arhivske institucije je mikrofilmiranje vrednije građe, u prvom redu da bi se sačuvao barem mikromfilm u slučaju ratnih uništavanja. Osim toga, ako postoje mikrofilmovi, osobito stare i oštećene građe, onda se oni daju čitačima na upotrebu, a građa se time štiti. Historijskom je arhivu u Splitu Republički fond za kulturu pred više godina pomogao nabaviti suvremeni aparat za mikrofilmiranje, i uz njega odgovarajući mikročitač. Zbog nedostatka prostora taj aparat i danas leži spakovan u jednom uglu direktorove sobe, a Arhiv prenosi građu za snimanje u Historijski arhiv u Zadru, koji mora snimati i svoju građu, pa je tako problem količina naše građe, a da ne govorimo o štetnosti prenošenja. Mikrofilmiranje građe je obavezno i obavljaju ga sve arhivske ustanove u zemlji. I ovaj bi aparat mogao služiti Naučnoj biblioteci i drugim kulturnim ustanovama.

Arhiv nema ni vlastite knjigovežnice, koja je također prateća služba arhivskih institucija. Arhivske kutije naručene kod raznih poduzeća skuplje su nego bi bile u vlastitoj proizvodnji, a osim toga tu je pitanje uveza starih knjiga. U poduzećima je za takav rad nemoguće naći majstora, dok bi Arhiv skupa s Bibliotekom specijalizirao svog čovjeka za takve radove.

Danas Arhiv ima ukupno 2534 dužinska metra građe, od XV do XX st. Od tih ćemo spomenuti samo nekoliko najvrednijih: dio arhiva stare splitske općine XV-XIX st., zbirka notara srednje Dalmacije XVII-XX st., zbirke matica XVI-XX st., arhiv Trgovačke komore u Splitu XIX-XX st., Arhiv rudarskih vlasti XIX-XX st., arhiv Jugoslavenskog

zbjega u Italiji i El Shatu, arhiv Oblasnog narodnog odbora za Dalmaciju itd.

Najvrednija je građa smještena u podrumu zgrade u kojoj se nalaze i radne prostorije Arhiva. Ovo je spremište, uz pomoć Republičkog fonda za kulturu i Skupštine opštine Split, donekle usklađeno s propisima o zaštiti i čuvanju arhivske građe. Taj je prostor već sasvim ispunjen, a masa građe na terenu čeka da se prenese u Arhiv da bi bila stručno čuvana i zaštićena jer u suprotnom slučaju, uz sav nadzor arhivske službe i mjere koje se u tom slučaju poduzimaju, uvijek postoji mogućnost oštećenja.

Godine 1959. planuo je požar u spomenutom spremištu u Arnirovoj kuli. Pravi uzrok nikada nije bio ustanovljen, ali loše osigurani prozori, dotrajala unutrašnja drvena konstrukcija i ostali loši uvjeti (struja je bila već davno isključena, baš zbog pogibelji od požara), osnova su za tešku nesreću, koja je desetkovala arhivske izvore srednje Dalmacije, posebno za povijest sudstva i pomorstva.

Radna zajednica ovog Arhiva bezbroj je puta pismeno i usmeno upozoravala nadležne na uvjete u kojima se nalazi arhivska građa, posebno uprav u tome, toliko nepogodnom spremištu, ali nije bilo rezultata. Mi smo sa svoje strane, u okviru svojih mogućnosti, izvršili razne popravke, ali je sve to bilo i suviše malo. Uništene su i knjige koje je Naučna biblioteka tamo čuvala. To bi trebala biti stalna opomena kako pisani dokumenti moraju biti dobro zaštićeni, u propisno prilagođenim prostorijama, jer nikakva materijalna sredstva ne mogu nadoknaditi zauvijek izgublenu građu.

Spašeni pak dio građe iz ovog spremišta morao se, zbog nedostatka prostora, dva puta seliti, sve dok nije bio smješten u jednu prizemnu prostoriju u Velom varošu, koja je bila vrlo loša, a sada je uz neke preinake popravljena, ali je još uvijek daleko od toga da bude pravo arhivsko spremište. Tu se nalaze i drugi fondovi preneseni iz spremišta. I ovaj je prostor već potpuno ispunjen.

Ovakav smještaj Arhiva, ustanove koja obavlja službu od posebnog društvenog interesa na području cijele srednje Dalmacije (opštine: Brač, Hvar, Makarska, Metković, Sinj, Split, Trogir, Vis i Vrgorac) zaista je nemoguć. Zbor radnih ljudi Arhiva pa Arhivski savjet SR Hrvatske obraćali su se mnogo puta pismeno i usmeno Skupštini opštine Split kao osnivaču Arhiva da se žurno nađe temeljito rješenje ovoj teškoj situaciji i da se Arhivu pruži onakav smještaj kakav on po svojoj funkciji mora imati. Napomenut ćemo da nijedan Arhiv u Hrvatskoj, pa ni u cijeloj Jugoslaviji, nema tako loše i skućene prostorije kao ovaj naš u Splitu. Na spomenute intervencije dobio je ovaj Arhiv nekoliko puta obećanje za definitivni smještaj u novoizgrađenim prostorijama. Dapače je izrađen elaborat za odgovarajući objekat u okviru Splita III.

Nažalost, sve je to ostalo samo na papiru.

Arhiv je konačno uključen u općinski samodoprinos, pa se spomoću njega pokušava riješiti pitanje smještaja tako da bi Arhiv u zgradi u kojoj se danas nalazi dobio više prostorija kada iz nje iseli Elektrotehnički fakultet. Tu bi ostala i Narodna knjižica, a uselila bi se i Naučna

biblioteka, koja bi dobila najviše prostora. Prema ugovoru koji je već sklopljen Arhiv će dobiti veći dio zapadne strane prizemlja, istočnu stranu drugog kata, 5 — 6 prostorija u potkrovlju, a podrum kao spremište. Ovo je rješenje prihvaćeno i poboljšat će prilike, ali niti je idealno, a još je manje perspektivno. U Zadru je Historijski arhiv također u istoj zgradi s Naučnom bibliotekom, ali to je daleko veća bivša vojnička zgrada, potpuno restaurirana i adaptirana za te svrhe.

Što se tiče osoblja Arhiva osobito je mnogo problema bilo u početku jer kod nas nema posebno škole u kojoj se predaje arhivistika. Osim toga, zbog nepoznavanja vrijednosti i sadržaja arhivske struke, smatralo se da se u Arhiv može smjestiti bilo tko, dapače i oni koji nisu prikladni za druge položaje. Dobar je dio ovih teškoća prebrođen. Arhivska teorija i praksa se u Jugoslaviji razvila, izdani su pojedini priručnici i članci u stručnim časopisima. Održavali su se stručni tečajevi, a svime su se tim koristili i radnici Arhiva u Splitu. Sada je otvoren i vrlo dobar post-diplomski studij u Zadru, koji arhivistima pruža zaokruženo znanje za rad posebno na staroj građi. I u taj studij uključili su se arhivisti iz ovog Arhiva. Naravno, za spomenutu bi količinu građe trebalo još radnika, ali su za sada problem financijska sredstva, a gotovo još i više radni prostor, pa makar se tu radilo i samo o jednom običnom radnom stolu.

U Arhivu se sređivanje i obrada građe odvijaju po načelima suvremene arhivistike, količinski u okvirima postojećeg kadra. Nadzor nad registraturama i arhivima na terenu provodi se u za to određenim rokovima.

Historijski arhiv surađuje s građanima u Splitu tako da na zahtjev pojedinaca istražuje i na osnovu podataka iz svojih fondova daje pismene arhivistike, količinski u okvirima postojećeg kadra. Nadzor nad prava. Radnim organizacijama, zatim, daje na uvid potrebnu dokumentaciju za njihov rad. Strankama pruža na proučavanje arhivsku građu, kako smo već spomenuli, koliko je to moguće u ovako skućenim prostorijama.

Vrijedno je spomenuti još jednu djelatnost ove ustanove: njenu publikaciju »Građa i prilozi za povijest Dalmacije«, u kojoj sudjeluju mnogi znanstveni radnici svojim priložima, a taj će se krug nastojati još više proširiti. Do sada je izišlo ukupno devet redovitih svezaka i jedan izvanredni u kojem je dan inventar arhiva stare splitske općine, bez obzira na to gdje se ta građa sada nalazi. Sastavljen je veći broj informativnih sredstava za fondove koji se nalaze u Arhivu te za one koje Arhiv nadzire.

Sigurno je da bi se bilo mnogo toga više postiglo da je Arhiv od početka bio u drugim prilikama. S povećanjem prostora i broja stručnog osoblja moći će se javnosti brže pružiti mogućnost upoznavanja bogatog arhivskog fundusa koji je ovoj ustanovi povjeren na čuvanje.